

ZSOLDOS ATTILA

Apáti Andornok

Ha a tanulmány címére pillantva bárki is kérdőn vonná fel szemöldökét, mert hirtelenében nem tudja azonosítani az ott említett személyt, tekintse természetesnek. Apáti Andornok nem tartozik a magyar történelem közismert figurái közé; nem viselt jelentősebb tisztségeket, nem volt nagy uradalmak birtokosa, s nevezetesebb cselekedetek sem köthetők személyéhez: összességében meglehetősen jelentéktelen alakja lehetett saját korának. Ennek ellenére bizvást kijelenthető, hogy nevével igen sokan találkoztak már – közējük értve a középkori magyar történeti szigorlatra akár csak közepes elszántsággal készülő egyetemi hallgatókat is –, igaz, gyanítható, hogy a legtöbben rögvest meg is feledkeztek személyéről. A sajátos ellentmondás abban leli magyarázatát, hogy Apáti Andornok (*Ondornuch de Apath*) neve az Árpád-kor legismertebb dokumentumai közé tartozó ún. kehidai oklevélben, „a Zala folyón innen és túl lakó valamennyi királyi szerviensek” (*universi servientes regis citra et ultra Zalam constituti*) 1232-ben kiállított ítéletlevelében bukkan fel. Neki jutott az a meglehetősen hálátlan szerep, hogy a szerviensek két küldöttének, bizonyos Mártonnak és Istvánnak az oldalán mint poroszló (*pristaldus*) megkísérelje beiktatni Bertalan veszprémi püspököt azon Visinec (*Vezmech*) nevű birtokba, melyet a szerviensek Atyusz bán ellenében ítéltek a püspöknek. A birtokot a maga örökölt földjének állító Atyusz alaposan felbőszülhetett a próbálkozáson, mindenestre erőszakkal (*manu violenta*) megakadályozta a szerviensek ítéletének végrehajtását.¹ Ezen a ponton azonban csak a kehidai oklevél ért véget, maga a történet folytatódott. Néhány évvel később mégiscsak Bertalan püspök kezén találjuk a birtokot, melyet azonban a főpap száz ezüstmárkáért eladott annak a Hahót nembéli Mihály királynéi asztalnokmesternek, aki a püspökség birtokjogát igazoló tanúk között szerepelt 1232-ben.² Hogy pontosan mi módon került vissza a birtok a püspökséghez, nem tudható, gyaníthatóan a királyi hatalom avatkozott közbe; mindenestre a föld eladásakor Bertalan püspök jónak látta kikérni IV. Béla királynak mint egyháza kegyurának (*patronus*) az engedélyét az ügylethez.

A kehidai oklevélben feltűnő személyek egy jelentős részét sikerült már azonosítani. A birtokon hajba kapó felek, Bertalan veszprémi püspök (1226–1243) és Atyusz nembéli Atyusz a kor jól ismert szereplői.³ A püspök tanúi közül Buzád bán és unokatestvére, Mihály (*Buzad banus et Michael frater eius*) a Hahót, a Damasa atyafiaként említett Márton (*Mortun frater Damase*) a Damasa, Balád fia Cseker (*Cheker filius Balad*) a Szalók, Lukács fia György (*Georgius filius Luce*) a Péc, Gárdony nembéli Márk (*Marcus de genere Gor-*

¹ 1232: Nagy Imre–Véghely Dezső–Nagy Gyula (szerk.): *Zala vármegye története. Oklevéltár I–II.* Budapest, 1886–1890. 643–644.

² 1239: *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II–XV.* Collegit et digessit Tade Smičiklas. Zagrabiae, 1904–1934. (=CDCr) IV. 78–79., vö. még uo. 96–97.

³ Bertalanra lásd: *A veszprémi püspökség római oklevéltára I. 1103–1276.* Budapest, 1896. LXXXVII–LXXXIX.; Atyuszra pedig lásd Karácsonyi János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig.* Budapest, 1995.² 147–151. és Holub József: *Az Atyusz nemzetség.* Turul, 51. (1937) 59.

don) pedig értelemszerűen a Gárdony nemzetség tagja volt, miként ez utóbbi nemzetséghez köthető a csupán személyneve említésével megjelölt Gárdony (*Gordon*) is.⁴ Kísérlet történt Apáti Andornok személyének meghatározására is: őt a Kadarkalász nemzetség egyik tagjával, Andornokkal hozták kapcsolatba.⁵ A Kadarkalász nemzetség Pilis megyében volt birtokos,⁶ a nemzetségből származó András fia Andornok mester (*magister Andronicus filius Andree de genere Kadarkaluz*) azonban Varasd megyében kapott két birtokot a zagorjei vár földjeiből (*terras de castro Zegueria*) IV. Bélától valamikor 1248 előtt „szállásföldül” (*pro terra descensuali*). Oklevelet azonban nem állítottak ki az adományról, így aztán a jogtalanul elfoglalt várföldek után nyomozó Gutkeled nembéli István szlavón bán és Fülöp zágrábi püspök el akarták a birtokokat venni tőle, amit azonban a király Andornoknak a határok őrizetében (*in custodia confinii regni nostri*) szerzett érdemeire való tekintettel megakadályozott, s megerősítette Andornokot a földek birtokában, immár oklevélbe foglalva döntését.⁷ Az esetből okulva Andornok fiai – Sándor, Lőrinc, Miklós és Lukács – nem mulasztották el, hogy IV. Béla oklevelét átírassák és megerősíttessék 1270-ben IV. Béla utódával, V. István királlyal.⁸

Kadarkalász nembéli Andornok és a kehidai oklevélben szereplő Apáti Andornok azonosságának felvetésekor vélhetően két körülmény játszott szerepet. Mindketten ugyanazt a – gyakran éppenséggel nem mondható – nevet viselték, ráadásul az 1232-ben vitatott Visinec birtok éppen azon a vidéken feküdt, ahol Kadarkalász nembéli Andornok birtokolt,⁹ s ez utóbbi körülmény alapján valóban kézenfekvőnek tűnhetett a gondolat, hogy ez lehetett az az ok, ami miatt éppen Kadarkalász nembéli Andornokot bízták meg a zalai szerviensek a birtokba iktatás feladatának elvégzésével. Ez a megoldás ugyanakkor számos, nehezen elhárítható nehézséggel terhes. Felmerülhet mindenekelőtt az a kérdés, hogy Kadarkalász nembéli Andornok vajon már 1232-ben is birtokolt-e Varasdban. A IV. Béla adományáról és az azt követő bonyodalmakról tudósító 1248. évi oklevél nem árulja el, mikor kapta meg Andornok a földeket, csupán annyi derül ki, hogy az adományozó IV. Béla volt. Ebből az következne, hogy valamikor 1235 után – azaz évekkel 1232, a kehidai oklevél kiállítását követően – került sor az adományra, ami kétségesse teszi az említett azonosítást. Óvatosságra int azonban, hogy Béla már herceg korában is tett híveinek adományokat,¹⁰ s talán ezek egyike lehetett az is, melynek Andornok volt a kedvezményezettje. Ez esetben azonban inkább 1226 előtti időre gondolhatunk, amikor is Béla Szlavóniát kormányozta, 1226 után ugyanis Erdély élére került,¹¹ s ezt követően már valószínűtlennek tűnik,

⁴ Karácsonyi: *A magyar nemzetségek*, 575., 583–584., 415., 958., 887., 452.

⁵ Karácsonyi: *A magyar nemzetségek*, 734.; bővebben lásd Szűcs Jenő: *Az 1267. évi dekrétum és háttere. Szempontok a köznemesség kialakulásához*. In: H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc (szerk.): *Mályusz Elemér emlékkönyv*. Budapest, 1984. 357–358.

⁶ Karácsonyi: *A magyar nemzetségek*, 733–735. és újabban Zsoldos Attila: *Pest megye az Árpád-korban*. In: Zsoldos Attila (szerk. Torma István közreműködésével): *Pest megye monográfiája I/2. A honfoglalástól 1686-ig*. Budapest, 2001. 63.

⁷ 1248: CDCr IV. 370–372.

⁸ 1270: CDCr V. 578.

⁹ Visinec fekvését a kehidai oklevél „inter Dravam et Muram, citra portum Worosd” formában adja meg (*Zala vármegye története II.*, 643.), a birtokra vonatkozó 1239. évi oklevelekben pedig az „inter Dravam et Zaratka fluvios” meghatározással találkozunk, s a föld határjárásában ekkor is feltűnik a „magnus portus Varasdiensis” (CDCr IV. 78–79., vö. még uo. 96.); Zagorje és Varasd kapcsolatára lásd Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest, 1988. 309–311.

¹⁰ Lásd például Szentpétery Imre – Borsa Iván (szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II*. Budapest, 1923–1987. (=RA) 568., 569., 575. sz.-ok.

¹¹ Kristó Gyula: *A feudális széttagolódás Magyarországon*. Budapest, 1979. 48.

hogy Varasd megyében tett volna adományt. Így viszont meglehetősen nagyra nő az időbeli távolság az eredeti adomány és annak megerősítése között, s szerfelett kérdéses, hogy 1248-ban valóban emlékeztek volna egy 1226 előtt megtett adományra, ami azonban, ez tagadhatatlan, mégsem teljesen lehetetlen. Van azonban egy másik körülmény is, ami befolyásolhatja a kérdés megítélését. Az 1248. évi oklevél szerint ugyanis Ekch fia Ekch ispán volt az, aki az eredeti adományozás idején beiktatta Kadarkalász nembéli Andornokot az elnyert birtokokba.¹² Ekch személye más forrásokban is felbukkan: minden kétséget kizáróan ő szerepel a Sopron megyei Beled (*Belud*) föld ügyében 1248-ban kiállított oklevelekben hol „Ekch fia Ekch bán” (*Ekch banus filius Ekch*), hol pedig „Ekch bán varasdi ispán” (*Ekch banus comes de Worosd*) alakban, így aztán bizonyosra vehető, hogy ugyanőt jelöli a szintén egy 1248-ból való oklevélben feltűnő „Ecoy varasdi ispán” (*Ecoy comes de Worost*) megfogalmazás is.¹³ Akár azonos volt ez az Ekch fia Ekch Geregye nembéli Écs – akinek a neve szintén előfordul *Ekch* alakban¹⁴ – feltételezett Écs nevű fiával, amint az felmerült,¹⁵ akár nem, annyi bizonyos, hogy az Ekch fia Ekch-et említő oklevelek mindegyike 1248-ban kelt. Ez meglehetősen kétséges teszi, hogy ugyanő 1232 – vagy inkább: 1226 – előtt már birtokbaiktatást hajtott volna végre. Sokkal megalapozottabban gondolhatunk arra, hogy Kadarkalász nembéli Andornok 1248-ban vagy nem sokkal korábban kapta varasdi földjeit IV. Bélától adományba. Ebből persze az is következik, hogy Kadarkalász nembéli Andornok aligha lehet azonos Apáti Andornokkal.

További, a kehidai oklevélben szereplő Apáti Andornokot Kadarkalász nembéli Andornokkal történő azonosítás során figyelembe nem vett nehézséget jelent, hogy nincs egyetlen olyan forrás sem a birtokunkban, mely szerint Kadarkalász nembéli Andornok bármely Apát vagy Apáti nevű helyen birtokolt volna, s így „Apáti Andornok”-ként (*Ondornuch de Apath*) emlegethetnék, mint az a kehidai oklevélben történt. Közismert azonban, hogy a középkorban egy birtokost – nem lévén a mai fogalmaink szerinti családnév még használatban – bármelyik birtokáról megnevezhették,¹⁶ ezért ennek az ellenvetésnek csak az adhat valóban komoly súlyt, ha lehetséges olyan Zala megyében birtokos „Apáti Andornok” megjelölése, aki szóba jöhet a zalai királyi szerviensek poroszljójaként.

Esetünkben történetesen éppen ez a helyzet.

1233-ban a veszprémi káptalan előtt bizonyos Hektor fia Jakab és társai azt a Pölöskétől nyugatra fekvő földet (*terra ultra Pyliscam ex parte occidentis*), melyért Demeter országbíró előtt pereskedtek, átengedték Apáti faluból való Gergely fia Andornoknak (*Andarnuk filius Gregorii de villa Apathy*) és atyafiainak (*suus fratribus*), valamint bizonyos Mot-hoz fiainak.¹⁷ Az itt említett Andornok egyfelől bizonyosan nem azonos Kadarkalász nembéli Andornokkal – hiszen ennek apját Gergelynek, amazét viszont Andrásnak hívták –,

¹² 1248: eas [sc. terras] per dilectum et fidelem nostrum Ekch comitem filium Ekch sibi [sc. Andronico] iussissemus assignari – CDCr IV. 371.

¹³ 1248: *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg I–V*. Bearb. von Hans Wagner, Irmtraut Lindeck-Pozza et al. Graz–Köln–Wien, 1955–1999. I. 221., 221–222.; CDCr IV. 367.

¹⁴ Karácsonyi: *A magyar nemzetségek*, 461.

¹⁵ Wertner Mór: *Az Árpád-kori megyei tisztviselők*. Budapest, 1897. 87.; uő.: *Az Árpád-kori bánok. Meghatározások és helyreigazítások. III. közlemény. Századok*, 43. (1909) 564. – Wertner hol „Eth”-nek, hol „Éty”-nek írja a nevet.

¹⁶ A kérdésre alapvető módszertani bevezetőt ad Engel Pál. Lásd Engel Pál: *Birtok- és családtörténet (Kísérlet egy 14. századi rekonstrukcióra)*. In: *Európa vonzásában. Emlékkönyv Kosáry Domokos 80. születésnapjára*. Budapest, 1993. 23–36.

¹⁷ 1233: *Hazai okmánytár I–VIII*. Kiadják Nagy Imre–Paur Iván–Ráth Károly–Véghely Dezső. Győr–Budapest, 1865–1891. (=HO) VI. 27–28.

másfelől ugyanakkor éppúgy Apáti nevű birtokáról nevezték meg 1233-ban, mint a kehidai oklevélben szereplőt 1232-ben. Kétségtelennek tűnik tehát, hogy ez az Andornok sokkal inkább kapcsolatba hozható a zalai királyi szerviensek poroszljójával, mint Kadarkalász nem-béli névrokona. Kérdés mármost, mi tudható erről az Apáti Andornokról.

Sajnos, ezt kénytelen vagyok előrebocsátani, nem sok.

Az első nehézséget az Andornokkal kapcsolatban emlegetett Apáti azonosítása jelenti, mivel Zala megyében számos ilyen nevű települést ismerünk a középkorból. Csánki Dezső hatot sorol fel, ezek a mai Pusztapáti (Csesztregtől északkeletre), Zalaapáti (a Zala folyó mellett), Kisapáti (Szigligettől északkeletre), Monostorapáti (Hegyesdtől keletre), Egyházapáti (a mai Nemesapáti Kapornaktól északnyugatra) és Tihany helységekkel azonosíthatók. Ugyanezek a települések szerepelnek Engel Pál adatbázisában is. Holub József kézíratos munkája alapján ez a lista kiegészíthető még egy a Mura mellett, Becsehely közelében volt Apátia és egy Csatár vidékén kereshető Apáti településsel.¹⁸ Annak eldöntéséhez, hogy a Zala megyei Apátik közül végülis melyikről lehet szó az 1233. évi oklevélben, az nyújt némi segítséget, hogy az okmányban egy, a Pölöskétől nyugatra fekvő földről van szó. A Pölöske név a Zala folyó egyik mellékvizét, a ma Szévíznek, a középkorban Pölöskének (vagy Piliskének) nevezett patakot jelöli.¹⁹ Ily módon az előbb említett Apátik közül a legnagyobb valószínűséggel a középkorban Egyházapátinak mondott mai Nemesapáti jöhet számításba,²⁰ melytől északra, de már a szomszédos Vöckönd határában torkollik a patak a Zalába. Nem mellékes körülmény szempontunkból, hogy Egyházapáti Kehidától légvonalban mindössze 10,5 km-re fekszik északnyugatra, így egy itteni birtokos jelenléte a Zala megyei királyi szerviensek gyűlésén nagyon is könnyen elképzelhető.

Itt aztán meg is állna tudományunk, ha Borsa Ivánnak – IV. László okleveleinek kritikai jegyzékét készítve – nem sikerült volna előásnia a Festetics család levéltárából egy addig ismeretlen oklevelet.²¹ Az év megjelölése nélkül Körmenten (*in Kurmend*) *tertio die post festum Assumptionis virginis gloriose* kelt oklevelében a király előadja, hogy amikor had-dal vonult azon hűtlenek ellen, akik öccsét, András herceget hatalmukba kerítve lázadtak fel ellene (*elevato nostro exercitu et collectis viribus fidelium nostrorum contra infideles regni nostri, qui recepto domino A. duce fratre nostro karissimo adversum nos contumaciter procedebant*), az addig a hűtlennel tartó Andornok fia Andornok, aki más nemesekkel együtt várába zárkózott, elhagyva a lázadókat visszatért a király hűségére, s biztosítékul kezeseket adott a királynak – saját, valamint nővére fiát (*filium proprium et filium*

¹⁸ Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában III.* Budapest, 1897. (Hunyadiak kora Magyarország VIII.) 28–29.; Engel Pál: *Magyarország a középkor végén.* CD-ROM. Budapest, 2001.; Holub József: *Zala megye története a középkorban III.* A községek története. Pécs, 1933. (kézirat) 15–23. – Ez utóbbi esetében a Zala Megyei Levéltárban őrzött eredetiről készített s a Göcsej Múzeumban található másolatot használtam.

¹⁹ Holub József: *Zala megye középkori vízrajza.* (A Göcseji Múzeum Közleményei, 23.) Zalaegerszeg, 1963. 10.; vö. még Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II.* Budapest, 1988. 4 II. 372.

²⁰ Felmerülhetne még a Holub által a mai Csatár közelében keresett Apáti is, melynek határában valóban fellelhetők az Apáti-út, Apáti-dűlő, Apáti-oldal helynevek (Papp László–Végh József (szerk.): *Zala megye földrajzi nevei.* Zalaegerszeg, 1964. 167/41., 42., 47.), csakhogy Csatár maga is a Pölöskétől nyugatra fekszik, ellentétben Egyházapáttal, mely viszont a patak keleti partján található, s így az oklevélben olvasható földrajzi meghatározás inkább erre illik. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a kehidai oklevél magyar fordításának – ismereteim szerint – legújabb kiadása alighanem a Mura melletti Apátiára gondol a helynév azonosításakor, amikor a poroszljó nevét „Apátiából való Ondornuch” formában adja meg, lásd Bertényi Iván (szerk.): *Magyar történelmi szöveggyűjtemény 1000–1526.* Budapest, 2000. 401.

²¹ Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár 93 865., kiadása: RA II/2–3. 191.

sororis sue) –, és várát is átadta az ügyben IV. László nevében eljáró Péter nádor somogyi ispánnak, amiért is az uralkodó mentesítette őt és társait a hűtlenek oldalán elkövetett bűneik következményei alól.

A hiányosan datált oklevelet Borsa Iván meggyőző érvekkel helyezte 1277. augusztus 17-re, s bizonytalanság van abban is, hogy az oklevélben elbeszélte eseményre – Andornok fia Andornok és társai meghódolására – viszont 1274-ben került sor,²² amikor András herceg elrablásáról más forrásaink is megemlékeznek.²³ A herceg kiszabadítására indult királyi sereg ütközött meg a Fejér megyei Főveny környékén (*circa villam Fuen*), a bökénysomlói hegynél (*apud montem Bukensomla vocatum*) a Héder nembéli Kőszegi Henrik és Gutkeled nembéli Joachim által vezetett lázadókkal. A valamikor szeptember 26. és 29. között megvívott csata, melyben maga Kőszegi Henrik is elesett, IV. László és hívei győzelmével ért véget.²⁴ A király serege Andornok fia Andornok vára alá valószínűleg nem közvetlenül a fővenyi ütközet után vonult – október 27-én IV. László Tétényben (*in Thethen*) keltez egy oklevelet²⁵ –, hanem az ősz végén, amikor a király a Kőszegi Henrik-fiak ellen vonult.²⁶

IV. László 1277. évi oklevele név szerint felsorolja azokat a nemeseket, akik Andornok fia Andornokkal együtt annak várában megadták neki magukat. A listán Andornok fia Andornokkal együtt több mint két tucat személy neve szerepel: a pontos szám azért nem állapítható meg, mert egy helyütt a „Sartheus fiai” (*item filii Sartheus*) meghatározás fordul elő. A felsorolás élén Andornok fia Andornok áll atyafiával, Kristóffal és annak rokonával, Hunttal együtt (*ipse Andronicus, Cristoforus frater suus, Hunt frater eiusdem*), majd további 12 név következik (*Martinus filius Nicolai, Demetrius filius Gregorii, Sebastianus filius Emse, Alexander filius Alexandri, item Alexander filius Petres ac Theodorus frater eius, Dionisius filius Fyle, Paulus filius Michaelis, Seruusdey, Gogan et Thyma filii Karachyni, Tyburchius filius Tholmoy*). Viselőikről az oklevél megjegyzi, hogy Apáti-beli nemesek (*nobiles de Apaty*). Utánuk szerepel egy ságodi birtokos (*item Michael filius Benche de Sagud*), a sort 6 molnári nemes folytatja (*Jacobus filius Reke, Leuka filius Beke, Rolandus filius Symonis, Stephanus filius Poth, Martinus filius Ethe, Petrus de Molnar*), majd Bezerédről valók következnek (*Cheke filius Jurk, item filii Sartheus, Johannes filius Vythalus, Petrus filius Ethey, Laurentius de Bezdred*), végül a felsorolást egy birtoknévvel nem jelölt személy (*Ladizlaus filius Lazari*) zárja. A megnevezett települések közül Bezeréd és Ságod egyértelműen azonosítható. Előbbi ma is létező falu Kapornaktól északra, Ságod pedig ma Zalaegerszeg része: bizonyos tehát, hogy a történet színhelye Zala megye. Az Andornok fia Andornok és társai birtokaként említett Apáti sem igen lehet más a Zala megyei Apátiak közül, mint a Bezeréd és Ságod között fekvő Egyházasapáti, az a falu, amelyet az iméntiekben a zalai királyi szerviensek 1232-ben szereplő poroszlójának, Apáti Andornok lakhelyeként azonosítottunk. Az 1232 és az 1274 (illetve IV. László oklevelének kiadási idejét te-

²² RA 2803. sz.

²³ 1274: *Árpádkori új okmánytár I–XII*. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest–Budapest, 1860–1874. IV. 40., *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI*. Stud. et op. Georgii Fejér. Budae 1829–1844. (=CD) V/2. 207., *Urkundenbuch*, II. 72.

²⁴ 1274: *Urkundenbuch*, II. 70., 72., *Árpádkori új okmánytár*, IX. 74.; 1279: *Hazai okmánytár*, III. 29., Nagy Imre–Nagy Iván–Véghely Dezső–Kammerer Ernő–Lukcsics Pál (szerk.): *A zichi és vásonkeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára I–XII*. Pest–Budapest, 1872–1931. III. 3.

²⁵ RA II/2–3. 113–114.

²⁶ 1274. dec. 1-jén IV. László Szalónak vára alatt (sub castro Zolounuk) keltez (CDCr VI. 90.), nyilván a várát ostromolván, vö. még Szabó Károly: *Kun László 1272–1290*. (Magyar Történelmi Életrajzok) Budapest 1886. (reprint: Budapest 1988.) 30.; Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I–II*. Budapest, 1899.² (reprint: Budapest, 1984.) II. 316–317.; Szűcs Jenő: *Az utolsó Árpádok*. (História Könyvtár – Monográfiák 1.) Budapest, 1993. 286–287.

kintve: 1277) között eltelt idő, a nevek és a birtok egyezése, úgy vélem, nem sok kétséget hagy afelől, hogy apával és fiával van dolgunk.

Bezeréd, Egyházasapáti és Ságod fekvése egyúttal arra is magyarázatot kínál, hogy mi módon keveredtek az ide való nemesek a lázadók közé. A települések ugyanis Kapornak közvetlen közelében fekszenek – a legtovábbi Ságod sincs messzebb 15 km-nél –, márpedig Kapornak a Héder nembéli Kőszegiek legkorábbi Zala megyei birtokközpontjai közé tartozott.²⁷ A monostor kegyuraságát még III. Bélától kapta meg Héder nembéli Wolfer fia Henc – a nemzetség Kőszegi-ágának őse –, amit aztán 1212-ben II. András erősített meg fiai számára.²⁸ Kapornak birtokközpont jellegére utal, hogy Henc dédunokája, Miklós nádor itt keltezi 1289. szeptember 8-án egyik oklevelét.²⁹ Történetünk szempontjából nincs különösebb jelentősége, mégis megjegyzésre érdemes, hogy valamikor a 13. század vége előtt ugyanez a Kőszegi Henrik fia Miklós nádor a közeli Kehidára is rátette a kezét.³⁰ Mindezek ismeretében szerény kockázat vállalása mellett feltételezhetjük, hogy Apáti Andornok fia Andornok és társai a Kőszegiek familiárisai voltak.

Bezeréd, Egyházasapáti és Ságod egymás közelében fekvő településceportot alkot, a sorból egyedül Molnár lóg ki, mivel az egyetlen Zala megyei település, mellyel e név összefüggésbe hozhatónak látszik, a Mura mellett fekvő Molnári.³¹ Utóbb azonban Molnári Kőszegi-birtokként kerül elénk,³² nem alaptalan tehát a feltételezés, hogy az ide való nemesek épp úgy Kőszegi-familiárisok lehettek az 1270-es években, mint az apátiak, ságodiak és bezerédiek, ami egyszersmind azt is megvilágítja, hogy miként kerültek a molnáriak Apáti Andornok fia Andornok várába.

Apáti Andornokkal és azonos nevű fiával kapcsolatban még két kérdés vár tisztázásra. Az első: miféle erősség lehetett az, amelyet IV. Lászlónak az 1274. évi eseményt elbeszélő oklevele Andornok fia Andornok várának (*castrum Andronici filii Andronici*) mond? Egyházasapáti 30 km-es körzetén belül több várat ismerünk. Ezek közül az 1299-ben fel-tűnő Szentgrótot a Túrje nembéli Szentgrótiak emelték vélhetően a 13. század derekán.³³ Tátika 1248-tól szerepel, s a veszprémi püspökség vára volt, mígnem 1291 előtt Pécs nembéli Apor és Lukács elfoglalta.³⁴ Rezit Pécs nembéli Apor építtethette valamikor az 1290-es években, ám bár a vár csak 1333-ban bukkan fel forrásainkban.³⁵ Sümegyet 1318-tól említik, de valószínűleg már a 13. század végén állt; a veszprémi püspökség birtokolta. Pölöske 1270-től tűnik fel forrásainkban: ekkor a feltehető építetötől, Hahót nembéli Arnold fia Miklóstól elkobozva Miskolc nembéli Panyitnak adta V. István. Utóbb Kőszegi Miklós nádor fiának, Kakas Miklósnak a székhelye lett.³⁶ Kemend 1328-ban kerül elő királyi várként. Fügedi Erik a közelben fekvő Geregye-birtokok alapján felvetette, hogy talán ezen nemzet-

²⁷ Kristó Gyula: *A Kőszegiek kiskirálysága*. In: Kristó Gyula: *Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest, 1983. 243–244.

²⁸ Vö. Sörös Pongrác: *Az elenyészett benzés apátságok. A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története XII/B*. Budapest, 1912. 268.

²⁹ 1289: CD V/3. 481–482.

³⁰ 1322: *Zala vármegye története I.*, 160.

³¹ Csánki: *Történeti földrajz*, III. 84.

³² 1326: Nagy Imre – Nagy Gyula (szerk.): *Anjou-kori okmánytár I–VII*. Budapest, 1878–1920. I. 627.

³³ Fügedi Erik: *Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon*. (Értekezés a történeti tudományok köréből 82.) Budapest, 1977. 197.; Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457 I–II*. (História Könyvtár – Kronológiák, adattárak 5.) Budapest, 1996. I. 425.

³⁴ Fügedi: *Vár és társadalom*, 204.; Engel: *Archontológia*, I. 441.

³⁵ Fügedi: *Vár és társadalom*, 182.; Engel: *Archontológia*, I. 400.

³⁶ Fügedi: *Vár és társadalom*, 179.; Engel: *Archontológia*, I. 396.

ség tagjai emelték.³⁷ Említést érdemel még a mai Zalacsány határában lévő, Zsidóvárként ismert ún. kisvár,³⁸ mely a Hahót nembéli Csányiak birtokán épült valamikor a 13. század második felében, írott forrásaink azonban nem említik.³⁹ Az említett Zala megyei várak mellett szóba jöhet még a közeli, de már Vas megyébe eső Egervár, melyet 1277 előtt építettek a Geregyék.⁴⁰

A felsorolt várak túlnyomó többsége egyértelműen kizárható a további vizsgálatokból, hiszen semmi nyoma annak, hogy Apáti Andornok fia Andornok bármiféle rokoni kapcsolatban állott volna a Türje nembéli Szentgrótiakkal (Szentgrót), a Hahótokkal (Pölöske, Csány) vagy akár a Geregyékkel (Egervár). Más megfontolások alapján mellőzhetők a veszprémi püspökség várai (Tátika, Sümeg), Rezi viszont minden jel szerint 1274 után épült. Ily módon egyetlen lehetőség maradt: úgy tűnik, Apáti Andornok fia Andornok vára a mai Kemendolláron található kemendi várral⁴¹ azonosítható. Ez a feltételezés két szempontból is ideális megoldásnak látszik. Egyfelől ez fekszik a legközelebb Egyházaspátihoz (valamint Bezerédhez és Ságodhoz), másfelől pedig 1328 előtti története teljesen ismeretlen, így nincs akadálya annak, hogy a vár történetében tátongó úrt, legalábbis addig, amíg újabb kutatások egyértelműen meg nem cáfolják e hipotézist, Apáti Andornok fia Andornokkal mint 1274. évi birtokossal – s talán mint építtetővel – töltsük ki. Ez a javaslat ugyanakkor tárgytalanná teszi Fügedi említett gyanúját a kemendi vár és a Geregyék kapcsolatáról.

A másik megválaszolandó kérdés az volna, hogy végül is kik voltak az Apátiak. Ezen a ponton kellene következnie azon adatnak – vagy még inkább adatoknak –, amelyek azt bizonyítják, hogy Apáti Andornok és fia, Andornok valamely előkelő nemzetség eddig ismeretlen ágának tagjai voltak, akik elég vagyonosak voltak ahhoz, hogy várat építsenek maguknak az 1270-es évek elején, ahhoz viszont nem voltak elég hatalmasok, hogy elkerüljék a Kőszegiektől való familiárisi függést. Könnyen lehet, hogy valóban ez a helyzet, ilyen adat azonban nekem, sajnos, nem áll a rendelkezésemre: egyetlen ismert Zala megyei nemzetséghez sem tudom az Apátiakat kapcsolni, sem a nagyobbakhoz, sem a kisebbekhez. A megye nem túl távoli részén, a Türje közelében fekvő Dabroncon birtokos Terkent nemzetség tagjai között feltűnik ugyan 1281-ben egy bizonyos Andornok (*Andornuk ... de generacione Terkent*), csakhogy ennek az öt említő oklevélben⁴² felsorolt rokonai és az Apáti Andornok fia Andornok várát említő 1277. évi okmányban szereplő Apátiak között szemmel láthatóan semmiféle összefüggés nem mutatható ki, így az azonosítás aligha lehetséges. Be kell tehát érünk azzal a szerény vigasszal, hogy a rokonság 1277 után sem tűnik el teljesen a szemünk elől. Az 1277-ben Apáti Andornok fia Andornok egyik társaként említett Gergely fia Demeter (*Demetrius filius Gregorii de Apati*) 1291-ben Reszneki Herbord ispánnal pereskedett. Kőszegi Miklós nádor előtt rokona (*cognatus eiusdem*), Pál képviselte, aki akár az 1277. évi oklevélben szereplő Mihály fia Pállal is azonos lehet.⁴³ Egy évtizedekkel később, 1326-ban kelt oklevél pedig a rokonság következő generációjának tagjaival ismertet meg.

³⁷ Fügedi: *Vár és társadalom*, 149–150.; Engel: *Archontológia*, I. 339.

³⁸ A fogalomra összefoglalóan lásd Kubinyi András: *Árpád-kori váraink kérdése*. In: Horváth László (szerk.): *Várak a 13. században. A magyar várépítés fénykora*. (Castrum Bene, 1989) Gyöngyös, 1990. 290–299.

³⁹ Vándor László: *A várépítéset kezdetei Zala megyében*. In: *Várak a 13. században*, 58.

⁴⁰ Fügedi: *Vár és társadalom*, 129.

⁴¹ A várra lásd Nováki Gyula: *A kemendi vár*. A Göcseji Múzeum Közleményei, 6. Zalaegerszeg, 1960. 97–103.

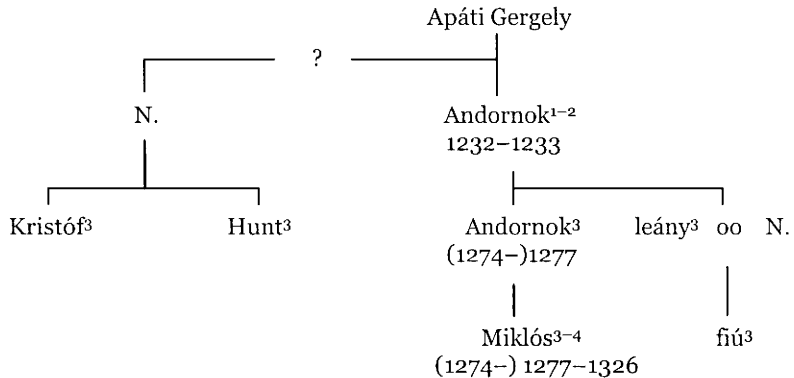
⁴² 1281: *Zala vármegye története*, I. 268–269.

⁴³ 1291: *Urkundenbuch*, II. 234.

Ekkor egyfelől Apáti Andornok fia Miklós (*Nicolaus filius Andronici de Apaty*), másfelől pedig az ugyanoda való Sándor fia Orchmanus (*Orchmanus filius Alexandri de eadem*) a kapornaki konvent előtt megosztottak egymást között az örökös nélkül meghalt Apáti Sebestyén fia Péter (*Petrus filius Sabasciani*) Apáti-beli birtokrészén és megállapodtak Péter özvegyének járó hitbér (*dos*) kifizetésének ügyében is.⁴⁴ Az örökös nélkül meghalt személy minden bizonnyal a felek rokona volt: 1277-ben említenek is egy Emse fia Sebestyént az Apátiak között, ennek fiáról lehet szó. Minden bizonnyal Orchmanus apját is ott találjuk IV. László oklevelének felsorolásában, a gond csak az, hogy nem tudható: Sándor fia Sándor vagy inkább Petres fia Sándor lehetett az. Afelől viszont aligha lehetnek kétségeink, hogy Andornok fia Miklós a várbirtokos Andornok fia Andornok fia, a zalai királyi szerviensek 1232-ben említett poroszlójának unokája volt.

Ha a kemendi vár építtetőjére vonatkozó feltételezés megállja a helyét, akkor Apáti Andornok fia Andornok azok közé tartozhatott, akik viszonylag szerény vagyon és nem különösebben előkelő családi háttér birtokában is képesek voltak vár építésére. Ez a típus mindenestre nem ismeretlen, hiszen ilyen társadalmi háttér sejthető például a Trencsén megyei Hricsó várának építtetője, Farkas fia Tholus mester esetében⁴⁵ is.

Apáti Andornok családja

¹ 1232: *Zala vármegye története*, II. 644.

² 1233: HO VI. 27.

³ 1277: RA II/2-3. 191.

⁴ 1326: *Zala vármegye története*, I. 194.

⁴⁴ 1326: *Zala vármegye története*, I. 194.

⁴⁵ 1254: Marsina, Richard (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I-II*. Bratislavae, 1971-1987. II. 319.; 1265: *Árpád kori új okmánytár*, III. 118-119., vö. Fügedi: *Vár és társadalom*, 29.

ARTILA ZSOLDOS

Andornok of Apát

In 1232, a group of lesser nobles – in contemporary terminology: royal servants (*servientes regales*) – from Zala county issued a charter about a possessory action they witnessed. The charter was first analyzed as a source for the 13th-century development of the county system, but recently more attention has been paid to the social historical aspects of the document. The paper makes an attempt to identify the person who, as a representative (*pristaldus*) of the royal servants, tried unsuccessfully to execute the sentence delivered in the case. It finds that the person mentioned by the name of Andornok from the village Apáti (*Ondornuch de Apath*) was a member of a landowner family living in the village Egyházasapáti, or as it is today called, Nemesapáti, who himself was one of the relatively wealthy, but not quite noble landowners of Zala county. His son, bearing the same name of Andornok, joined the landlords Kőszegis controlling the main part of West Hungary in the 1270s and thus became an adversary of King Ladislaus IV (1272–1290), but in 1274, he surrendered to the king and transferred the ownership of his castle to him. The castle, not named in the sources, can most probably be identified with the castle of Kemend, near Apáti, of which the first known mention is from 1328. But the history of the Apátis seems to suggest that the castle had already existed in 1274, and its founder could be the son of our Andornok mentioned in the 1232 charter, Andornok.